

A GLOBÁLIS GAZDASÁGI STRUKTÚRA SAJÁTOSÁGAI HAZÁNKBAN

1. A globális gazdasági struktúra fogalma

A globális gazdasági struktúra fogalmának meghatározásához szükséges néhány más, a társadalmi élet egyes területein használatos kategóriával megismerkedni.

A struktúra fogalma alatt leggyakrabban egy bizonyos egészet és ennek az egésznek a részeit értjük, valamint a részek hatását az egészre. Így például Jan Zieleniewski, lengyel professzor, az egész szerkezetét úgy magyarázza, mint az egész és annak elemei, részei között fennálló viszony halmazát megfelelő szemszögből vizsgálva.¹

A szerkezet problémájával hazánkban Mihajlo Popović is foglalkozik, ő a szerkezet fogalmának definíciójában az egészben fennálló egyensúlyt hangsúlyozza ki. Szerinte a szerkezet vagy az összetétel fogalmak valamely dologban uralkodó többé-kevésbé szilárd viszonyt jelölik.²

A definíció alapján Popović azt állítja, hogy a struktúrát három mozzanat határozza meg: 1. azon elemek, amelyekből áll és ezek sajátosságai, 2. azok a viszonyok, amelyekkel az elemek egybe vannak kötve és 3. ezen viszonyok viszonylag stabil egysége, amelyet gyakran rendszernek nevezünk.³ Ha e három elem közül valamelyik is hiányzik, az egész valójában különböző alkotó elemek haotikus keverékévé válik. Ha a problémát másik oldaláról közelítjük meg, ha társadalmi struktúráról van szó, akkor a társadalom az imént felsorolt három mozzanattól függően alakul ki vagy bomlik fel. Véleményünk szerint ez a hozzáállás valójában a természettudományok, a társadalmi jelenségek kutatásában alkalmazott módszerek átvételéből ered. Az ilyen módszertan alapját a társadalmi lét pozitivistá felfogásában kell keresni, amely felfogás a társadalmat, mint egészet, úgy közelíti meg, mint állandó és változatlan jelenséget. Ha a társadalmat változatlan egésznek tekintjük, tulajdon-

képpen ezzel tagadjuk a szubjektív erőket, mint a társadalmi fejlődés mozgatóerőit, létezését. Ilyen hozzáállás a társadalmi lét kutatásában alkalmazott marxista módszertanban nem fogadható el.

Ez a megközelítés az egésznek önálló részekre való széttagolódásához vezet, mint például Zan Zieleniewskinél, aki szerint valamely jelenség struktúrája több szemszögből is megközelíthető, ennél fogva egy bizonyos egésznek struktúrája lehet, mint például: egy társadalomnak lehet osztálystruktúrája, foglalkoztatási struktúrája, nemzeti struktúrája stb. Más kutatóknál is gyakran találkozunk ezzel a felfogással. A polgári szociológusoknál különösen gyakori, hogy a társadalmi létet különböző szemszögből mutatják be.

A társadalmi struktúra ilyen jellegű szemlélete azt a veszélyt rejti magában, hogy a társadalmi struktúra elparcializálódik. Ilyen esetben nem a társadalmi struktúra egészéből indulnak ki a kutatók, kutatásaik csupán a társadalom egyes meghatározott szerkezetére korlátozódnak, és ezzel elhatárolódnak a társadalom egyéb struktúráitól. Az egyes társadalmi struktúrák vizsgálata is adhat pontos képet a viszonyokról, s ez esetben az elemzés a társadalmi létnek csak egyes részeire vonatkozik.

Hasonló hozzáállással közelítik meg a társadalmat a polgári szociológusok is, akik a társadalmat külön szemlélik a munkarendszer szerint és külön a szociális rendszer szerint. Mivel a munkarendszert a szociális rendszertől elkülönítve vizsgálják, számukra a technológia uralma legyőzhetetlennek tűnik. Szerintük objektív gazdasági törvényszerűség az, hogy az ember és érdekei a racionális technológia és gazdaság alárendeltjei. Úgy vélem, hogy John Kenneth Galbraith „Az új ipari állam” című könyvében, éppen ebből az elvből indul ki, és ezt (a technológia és a gazdaság vezető szerepe) a munkarendszer alapelveként állítja be, a szociális rendszernek csupán másodlagos szerepet tulajdonítván. Természetesen, amikor gazdasági és technológiai racionalitásról beszélünk, a polgári társadalom felfogására gondolunk, amely ezeket a fogalmakat szűkebb értelemben fogja fel, a polgári társadalom szubjektuma, a tőkés érdekének megfelelően. Ha a gazdasági és technológiai racionalitást ilyen módon fogjuk fel, automatikusan tárgykörön kívül marad a közvetlen termelők érdeke. Az előtérben a kapitalisták és a tőkeviszonyok hordozóinak érdeke áll.

Véleményünk szerint, az ilyen hozzáállás eleve lehetetlenné teszi, hogy a társadalmat egészében vizsgáljuk, mivel az egyes parciális részeket önálló egészként kezeli, s az ily módon levont következtetések csak az egyes rész igazán alapszanak. Magától érthető, hogy a rész igaza nem feltétlenül vonatkozik az egész társadalomra. Ezért egy öngazgató institúciót nem vizsgálhatunk úgy, mint egy egészet, vagy mint önálló szerkezetet, hiszen az így kapott eredmény csak részigazságot mutatna,

minden más tényező elvonatkoztatása után sem tudnánk feltárni a valószínű viszonyokat, valamint az egyes jelenségeket előidéző tényezőket a vizsgált egységen belül.

Látni fogjuk, hogy a szerkezet ilyen jellegű megközelítése Mihail Popović módszerére jellemző. A globális társadalmi rendszert a következőképpen definiálja az előbb említett könyvében „... az összes társadalmi tevékenység és viszonyok, csoportok, rétegek és intézmények szervezett, viszonylag önálló egysége, amely annak köszönve, hogy magában foglalja az emberek szociális egzisztenciájának minden szükséges feltételét és tényezőjét, viszonylag önállóan is létezhet...”

M. Popović idézett műve, 244. old.

Nézete szerint, a társadalmi rendszer tulajdonképpen pl. maga a jugoszláv társadalom egészében véve. A globális társadalom egzisztenciáját feltételező tényezők meghatározása után jutott el ehhez a definícióhoz. A globális társadalom egzisztenciájának feltételeit Popović természeti és társadalmi feltételekre osztja, ahol a társadalmi feltételek alatt a termelési eszközök fejlettségi fokát, valamint a munkamegosztást és a társadalmi erő meghatározott disztribúcióját érti. A felsorolt tényezők azok a feltételek, amelyek a globális társadalom fizionómiáját határozzák meg — a társadalom fejlettségi fokától függően. Az itt megnevezett feltételek mellett Popović rámutat még azokra a tényezőkre is, amelyek aktív működésükkel befolyásolják a globális társadalom működését. Ezen tényezők közé tartoznak pl. különböző mércék és szabályok, társadalmi intézmények és szervezett csoportok, amelyek hatása lényegesen hozzájárul, hogy az emberek társadalmi élete szervezettebbé váljék.

Láthatjuk, hogy Popović a társadalomról beszélve megkísérli a szerkezet meghatározását. Kutatásunkhoz azonban különösen fontos az, hogy meghatározzuk, miből is áll egy ilyen globális társadalmi rendszer.

Mihailo Popović, amikor a globális társadalmi rendszerről beszél, Marx társadalomelméletéből indul ki, mely szerint a társadalmi létnek három általános területe van: gazdasági bázis, jogi-politikai felépítmény és a társadalom eszmei felépítmény.⁴ Marx ezen felosztása alapján Popović a globális társadalmi rendszert felosztja a társadalom gazdasági szerkezetére, a társadalom politikai szerkezetére és a társadalom szellemi-kulturális felépítményének szerkezetére. Miután Popović elvégezte a globális társadalmi rendszer felosztását, külön-külön elemzi az egyes szerkezeteket. „... A társadalom gazdasági szerkezete mindenekelőtt a gazdaságtudomány tárgya...”⁵ Ezzel a módszerrel közelíti meg a politikai szerkezetet is, mely szerinte a politikai tudományok tárgya, a társadalom szellemi-kulturális felépítménye szerkezetének tanulmányozása pedig a filozófusok tárgykörébe tartozik.

Úgy vélem, mindenki előtt teljesen világos, ha a társadalom egyes

szerkezetét így fognánk fel, nem tudnánk hová sorolni kutatásunkat. Véleményem szerint a globális társadalmi rendszer ilyen jellegű megközelítése erősen, a társadalmi tudományokban alkalmazott, polgári módszer hatása alatt áll, amely szüntelenül a társadalmi lét parcializációjára törekszik. Teljes joggal feltehetjük azonban a kérdést: vajon milyen eredményeket kaphatunk, amikor a társadalom gazdasági, vagy politikai szerkezetét elszigetelten vizsgáljuk?

Nyilvánvaló, hogy a társadalmi szerkezet részenkénti tanulmányozása során csupán a társadalmi lét illetékes részére vonatkozó eredményekhez jutnánk. Ily módon csupán a társadalmi lét egy bizonyos részének feltételét ismerhetjük meg, s ezáltal nem kapunk teljes képet a részben uralkodó helyzet valódi okairól.

Ezzel az eljárással nem tudnánk alkalmazni az általános logikát, mely szerint a társadalom alakul belső szerkezetében, ezért a társadalmi lét ilyen jellegű megközelítését elvetjük. A társadalmi lét vizsgálatának ezen módja ugyanis nem nyújt többet a rész parciális igazságánál, ezzel pedig kutatásunk végén nem tudunk mit kezdeni.

Erre a problémára dr. Miroslav Pečujlić is rámutatott: „... Azok az elméleti problémák, amelyeket sikerült a kutatás kezdetén elkerülnünk, könyörtelenül visszatérnek a végén. Számtalan kérdés jelentkezik, amely válasz nélkül marad: milyen az egyes empirikus elemek egymás közötti viszonya, mely valós csoportokat alkotják ezek az elemek, vajon ezek a csoportok azonos alapon jöttek-e létre? A kutatások a presztízs, jövedelem, erőhatalom, tudat és foglalkozások terén egymás mellett párhuzamosan álló skálákat eredményeznek, de nem adnak betekintést az általános szociális csoportokba, melyektől egy társadalom léte döntően függ, melyek a társadalom reális szerkezetét képezik és mozgatják azt egyik, vagy másik irányba...”⁶

Véleményem szerint Popović kísérlete, miszerint a társadalmat egyes szerkezetekre osztja, hasonló zűrzavaros állapothoz vezet, mint ahogyan azt dr. Pečujlić példázta. Amikor ugyanis a társadalom globális gazdasági szerkezetéről beszélünk, az objektív alapok és szubjektív erők egységére gondolunk, s társadalmunkban ezek alatt azon feltételeket értjük, amelyek között az önigazgató döntéshozatal folyamata fejlődik mind parciális, mind pedig integrált nívón.

A globális gazdasági szerkezet fogalmának meghatározásánál a társadalmi szerkezetből kell kiindulnunk. Társadalmi szerkezet alatt a marxista gondolkodók, az osztályviszonyok egységét értik. Ezen egység által termelődik újra és formálódik politikailag a társadalom. Ilyen értelemben a társadalmi viszonyok egysége túlhalad a gazdasági szerkezet keretein. A gazdasági szerkezet valójában mint a társadalmi szerkezet terméke jelenik meg.

A társadalom globális gazdasági szerkezetével kapcsolatban nálunk két felfogás alakult ki. Egyesek szerint a mi társadalmunk globális gazdasági szerkezete magában foglalja a termelési viszonyokat, amelyekben specifikus szocialista viszonyok állnak túlsúlyban. Ebből kiindulva pl. dr. Miloš Samardžija az öngazgató árutermelést így próbálja definiálni „... Az öngazgató árutermelést nem lehet definiálni mielőtt nem határozzuk meg az öngazgató társadalomban folyó termelés és elosztás általános determinánsait, vagy komponenseit. Elméletünkben általánosan elfogadott, hogy az általános komponensek, amelyek az öngazgató társadalomban a munkás társadalmi és gazdasági helyzetét meghatározzák, a következők:

1. a termelési eszközök feletti társadalmi tulajdon,
2. a társult munka öngazgató szervezete minden szinten,
3. az árviszonyok, mint az öngazgató gazdasági szubjektumok gazdasági kapcsolatának formái és
4. a munka eredményének megvalósítása a társult munka öngazgató szervezetének jövedelmi formájában, valamint a jövedelem munka szerinti elosztásának elve.

Ezek a komponensek egy bizonyos gazdálkodási rendszer keretein belül meghatározzák a termelési viszonyok általános formáit, alapjuk pedig ugyanaz a kategória, mint a társadalmi munka öngazgató szervezetének.⁷

Az elmondottak az átmeneti szocialista viszonyokra vonatkoznak. Itt abból indultunk ki, hogy a specifikus szocialista viszonyok domináns szereppel bírnak. Nézetünk szerint, azonban az öngazgató társadalomban a munkás társadalmi, gazdasági helyzetét nem csak ezek a specifikus szocialista viszonyok határozzák meg, hanem bizonyos, nem szocialista viszonyok is. A szocialista társadalom felépítése ugyanis a polgári társadalom elemeinek jelenléte mellett folyik. Ezeket a polgári elemeket a munkásosztály forradalmi gyakorlat által kell hogy kiköszöbölje. Így például a szocialista erők feladatainak egyike a tőkés viszonyok felszámolása, amelyek a szocialista felépítmény minden formájában jelentkeztek az eddigi gyakorlatban.

Ilyen értelemben, még ha el is fogadnánk a szocialista viszonyok domináns jellegét társadalmunk globális gazdasági szerkezetében, ezekkel szükségszerűen ellentétben állnak a nem szocialista viszonyok, amelyek alkalomadtán eltéríthetik a társadalmat a kommunizmusba vezető útról. Például az erősödő liberalizmus társadalmi gyakorlatunkban reális veszélyt jelentett abban az irányban, hogy társadalmi fejlődésünk a tőkés viszonyok felé kanyarodik.

Társadalmunk globális gazdasági rendszerére vonatkozó másik nézet szerint, társadalmunk a szocialista viszonyok más viszonyokkal folytatott harcának a színtere. A globális gazdasági szerkezet ugyanis nem

foglalja magában a társadalmi-gazdasági alakulat sajátosságait. Nem tartalmazza a társadalom újratermelődésének alapját a szocialista fejlődés irányában, hiszen a szocialista viszonyok még nincsenek túlsúlyban a társadalomban és ebben az értelemben a társadalom globális gazdasági szerkezetének keretein belül harc folyik, a szocialista viszonyok harca a nem szocialista viszonyok ellen. Ez azt jelenti, hogy a társadalom globális gazdasági szerkezetén belül új viszonyok születnek, amelyek lehetnek szocialista jellegűek, vagy nem szocialista jellegűek, akkor ha elmarad a munkásosztály szubjektív erőinek konkrét akciója.

Ezek szerint a globális gazdasági struktúrát ellentmondás és állandó harc jellemzi. A globális gazdasági struktúra ilyen irányú megközelítéskor szem előtt kell tartani, hogy a gyakorlatban ezen különböző viszonyok keveredésére került sor, ami megtévesztette az első koncepció híveit, úgyhogy a tényleges elméleti harc csak a fenti tény figyelembevételével válik láthatóvá.

Ezen elv szerint a globális gazdasági struktúra a társadalomban fennálló viszonyok összessége, mely lényegét tekintve ellentmondásos. Továbbá a társadalom globális gazdasági szerkezete a termelésben kialakuló szocialista és nem szocialista viszonyok állandó harcát jelenti: A szocialista termelési viszonyok szubjektív erői forradalmi gyakorlatunk által kiküszöbölik a nem szocialista termelési viszonyokat.

Az ilyen értelemben vett globális gazdasági struktúra nem tartalmazza társadalmi struktúránk előre meghatározott szocialista elemekkel jelzett újratermelésének alapját. Ezeket a szocialista elemeket a szubjektív erők, a munkásosztály forradalmi gyakorlata által kell beépíteni a struktúrába. Társadalmunk globális gazdasági struktúráját, tehát a munkásosztály tudatos tevékenysége határozza meg. A munkásosztály passzivitása, azaz liberális viszonya befolyásolja a nem szocialista elemek erősödését társadalmunkban.

A globális gazdasági struktúra ilyen jellegű beállításánál letisztázhatjuk, hogy mit is értünk globális gazdasági struktúra alatt. A globális jelenség fogalmával kapcsolatban Gurvić tanaihoz fordulunk, aki véleményem szerint, legvilágosabban magyarázta meg a totális és globális jelenségek fogalmát.

Gurvić szerint totális jelenség észlelhető a társadalom minden szintjén, a társadalmi szervezetek minden sejtjében. A különbség csak annyi, hogy a globális jelenség, mint globális folyamat, az egész társadalmat magában foglalja, de itt nem bocsájtkozunk ezen globális szinten belüli elemek részletes vizsgálatába. Ilyen értelemben a totális jelenségből következik a globális folyamat, vagy a részfolyamat.

E meghatározás értelmében, ha elemzésünk tárgya társadalmunk glo-

bális gazdasági struktúrájának a gazdasági szervezetben gyakorlott, a parciális döntéshozatalra irányuló befolyása módja és formája, akkor érdeklődési körünket leszűkíthetjük a globális jelenség vizsgálatára anélkül, hogy részletekbe bocsájtkoznánk. Ennélfogva tehát az, hogy kutatásunkat a globális gazdasági struktúra fogalmához kapcsoljuk, gyakorlatilag azt jelenti, hogy a globális jelenség vizsgálatát választjuk, amely rányomja bélyegét minden más parciális struktúra fejlődésére.

Eddigi fejtegetésünk alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a globális gazdasági struktúra fogalma alatt a társadalomban kialakult szocialista és nem szocialista termelési viszonyok egységét értjük, amely viszonyok antagonisztikus jellegűek és éppen ezért kettős uralmat eredményeznek a struktúrán belül. A szocialista és nem szocialista viszonyok ilyen kettős uralma a globális jelenség, amely a gazdasági szervezetben, valamint társadalmunk egész gazdasági struktúrájában jelentkezik.

1. Globális gazdasági struktúránk sajátosságai

A szocialista társadalom a forradalmi jelenségek társadalma, amelyben a munkásosztály politikai győzelme alapján, történelmi érdekéből kiindulva elkezd egy új társadalom kiépítését. Ezért a szocializmusról, mint átmeneti periódusról beszélünk, nem nevezzük társadalmi-gazdasági formációnak, mivel a szocialista társadalomban a tőkeviszony még igen erőteljesen jelen van, azért a szocialista fejlődés folyamán kell ezt az általános jelenséget kiküszöbölni a munkásosztály tudatos tevékenysége által.

A mi alapfeltevésünk az volt, hogy egyetlen társadalomban (így a miénkben) sincs csak egyetlen termelési viszony jelen. Tehát a mi globális gazdasági struktúránkat is több termelési viszony alkotja. Míg azonban a tőkés társadalomban valójában egyetlen termelési viszony áll túlsúlyban, a tőkés termelési viszony, a mi globális gazdasági struktúránkban ugyanakkor két jelentős viszonyt különböztethetünk meg. A szocialista termelési viszonyokat, amelyek szubjektív erői frontálisan szemben állnak a nem szocialista termelési viszonyokkal.

Minden termelési viszony a maga módján hatást gyakorol a társadalmi újratermelés folyamatára. Minden termelési viszony alapvető célja, hogy a társadalom szociális szervezetét úgy alakítsa, hogy saját szubjektumainak a maximális prosperitást biztosítsa

Kutatásunk tárgya az öngazgató döntéshozatal függősége a globális gazdasági struktúrától. Továbbiakban a globális struktúrát a döntéshozatali folyamat nézőpontjából fogjuk vizsgálni.

Hazánk globális gazdasági struktúrájára jellemző, hogy a termelésben két különböző viszony van egyidejűleg jelen. Mindkét termelési viszony

megfelelő racionalitásból indul ki — ilyen értelemben a döntéshozatalnak különböző fajtái vannak. Ha az észszerűség mércéjét a tőkésviszonyokból vesszük, tőkés döntéshozatalról beszélünk, míg a szocialista öngazgatói döntéshozatalnál az észszerűség mércéje a munkásosztály történelmi érdekéből ered. Ezen különböző termelési viszonyok szubjektumai akciójának célja, egy olyan szociális organizáció biztosítása a társadalomban, amely lehetővé teszi saját továbbfejlődését, ugyanakkor lehetetlenné téve a másik viszony fejlődését. Ez gyakorlatilag annyit jelent, hogy az egyik döntéshozatali mód zavarja a másikat, ezzel együtt pedig zavarja a más-fajta termelési viszonyok újratermelődését.

Figyelembe véve, hogy a szocializmus lényegében átmeneti időszak, amelyben a munkásosztály tudatos tevékenységével fel kell hogy számolja a tőkés termelési módot. Ebben az időszakban a tőkés viszonyok bizonyos mértékben még mindig jelen vannak. Mivel a tőke tulajdonképpen elidegenített többletmunka, amely felett a közvetlen termelők nem rendelkeznek, s az mint felső erőhatalom jelentkezik a közvetlen termelőkkel szemben, bérmunkásokká teszi őket. A következő kimutatás a felhalmozás, azaz az alapeszközökbe végzett beruházások pénzeszközeinek felhasználását szemlélteti. Az adatokból világosan látjuk, hogy globális gazdasági struktúráinkban még mindig jelen vannak a tőkésviszonyok.

Év	Gazd. szervezet	Más szervezetek	Bankok	Társ. pol. intézmények	Összesen
1961	29,5 ⁰ / ₀	7,9 ⁰ / ₀	9,9 ⁰ / ₀	61,7 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀
1962	29,7 ⁰ / ₀	7,7 ⁰ / ₀	2,9 ⁰ / ₀	59,7 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀
1963	29,7 ⁰ / ₀	8,7 ⁰ / ₀	9,9 ⁰ / ₀	56,4 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀
1964	25,9 ⁰ / ₀	8,2 ⁰ / ₀	31,4 ⁰ / ₀	35,6 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀
1965	26,9 ⁰ / ₀	7,9 ⁰ / ₀	36,6 ⁰ / ₀	26,6 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀
1966	39,3 ⁰ / ₀	5,5 ⁰ / ₀	38,9 ⁰ / ₀	15,2 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀
1967	32,7 ⁰ / ₀	4,7 ⁰ / ₀	44,9 ⁰ / ₀	17,7 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀
1968	31,2 ⁰ / ₀	6,8 ⁰ / ₀	47,1 ⁰ / ₀	15,7 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀
1969	28,4 ⁰ / ₀	6,4 ⁰ / ₀	49,4 ⁰ / ₀	15,8 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀
1970	27,4 ⁰ / ₀	5,3 ⁰ / ₀	50,6 ⁰ / ₀	15,7 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀
1971	26,7 ⁰ / ₀	7,2 ⁰ / ₀	50,9 ⁰ / ₀	15,2 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀
1972	29,9 ⁰ / ₀	8,2 ⁰ / ₀	42,6 ⁰ / ₀	19,3 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀

Kitűnik, hogy a gazdasági szervezetek az alapeszközökben végzett beruházások pénzeszközeinek még csak a harmadával sem rendelkeznek. Az 1972-es évben például az összes pénzeszközöknek mindössze csak 29,9⁰/₀-a tartozott a gazdasági szervezetek döntéshozatali jogkörébe. Az alapesz-

közök beruházására irányuló pénzeszközök több mint kétharmadával az elidegenült hatalmi központok rendelkeznek. Az öngazgatás valódi helyzetét vizsgálja mr. Neca Jovanov, rámutat arra, hogy a többletmunka elidegenül a gazdasági szervezetektől a külkereskedelmi szervezetek javára.⁸ Ezen adatok szerint az állam korábbi monopóliuma a külkereskedelem felett nem ment át a gazdaság termelő részének kezeibe, hanem többé-kevésbé önálló maradt, független a gazdaság termelő részétől, és így mint elidegenült erő jelentkezik. 1970-hez viszonyítva az 1971-es évben a külkereskedelemben a foglalkoztatottankénti jövedelem kétszer gyorsabban nőtt, mint az iparban, annak ellenére, hogy társadalmi rendszerünk elve, valamint a jövedelemelosztás elve szerint az arány fordított kellene legyen. Ennek alapján tehát világosan látható a tőkésviszonyok jelenléte gazdaságunkban.

Az 1972-es évi bruttó felhalmozás szerkezete is a gazdasági erő olyan szerkezetét mutatja, amely a munkaszervezetek rovására alakul.

Az 1972-es évi bruttó felhalmozás szerkezete

1. Társadalmi-politikai közösségek, bankok, alapok 45%
2. Munkaszervezetek 30%
3. Magánsektor 25%

Látható az is, hogy a gazdaság mindössze 16%-ban van képviselve a bankok forrásaiban. Ezzel ellentétben a társadalmi-politikai közösségek 29%-ban, a bankok maguk 18%-ban, a lakosság 9%-ban, emisszió 9%-ban, mások pedig 15%-ban vannak képviselve a bankok forrásaiban.⁹ A gazdaság a bankok eszközeinek 1/5-vel sem rendelkezik, ami annyit jelent, hogy minden olyan dinárra, amelyet a gazdaság a bankokban tart, 3 vagy 4 dinár jut, amely nem a gazdaságé. A bankeszközök forrásainak 60%-a gazdaságon kívüli szférákhoz van kötve. Ezzel ellentétben az összkölcsönökben a gazdaság 80%-ban van képviselve. Ez azt jelenti, hogy a gazdaság felhalmozásának újraelosztásában különböző résztvevők, mint a pénzügyi erő forrásai jelentkeznek, eszközeiket a bankokba ömlesztik, majd a bankok és a gazdaság között fennálló kölcsönrendszer által, kamatok ellenében, póteszközökhöz jutnak. Ezáltal gyakorlatilag olyan viszonyok termelődnek újra, amelyek a gazdaság széttagolásához vezetnek.¹⁰

Tekintettel az öngazgatás meglehetősen gyenge anyagi alapjára, a vezető személyek hatalma a gazdasági szervezetekben nem úgy jelenik meg, mint az eszközök feletti hatalom, hanem mint uralom az emberek és azok egymás közötti viszonya felett. Ilyen módon szintén újratermelődik a tőkés viszony globális gazdasági struktúráinkban.

Láthatjuk, hogy a tőkés viszonyok igen rugalmasan védekeznek. Ez a tőkés viszony valójában minden helyzetben megkísérli megtalálni azt az elemet, személyt, aki által a legjobban ki tudja elégíteni tőkés érdekét. Ilyen értelemben az etatisztikus szocializmus periódusában a termelők bér munkásként működtek. A klasszikus tőkeviszony tehát változatlan marad. A kapitalizmusban az egyik oldalon a tőke, a másikon pedig a bér munkás áll, ez a bérviszony nem szűnik meg az etatisztikus szocializmusban. Az etatisztikus szocializmusban a tőkés szerepét az állam veszi át a bürokrácia által, a munkás továbbra is bérviszonyban marad. A társult munka érdeke tehát a tőke, azaz az állam érdekének volt alárendelve.

A munkásosztály történelmi érdeke a tőkés viszonyok, az elidegenedés forrásainak felszámolását jelenti. A munkásosztály olyan viszonyokat akar a termelésben kiépíteni, amelyekben nem idegenkedik el a többletmunka a társult munkától. Ez okból kifolyólag születtek meg a határozatok az államtulajdon megszüntetéséről, a társadalmi tulajdon létrehozásáról. Kialakult tehát globális gazdasági struktúráinkban az öngazgató viszonyok alapja.

Az öngazgató szocialista viszonyok kiépítése társadalmunkban a munkásosztály történelmi érdekéből indul ki, dr. Stipe Šuvar joggal mondhatja, „... az öngazgatás nem csak a Jugoszláviában lezajló szocialista forradalom eredménye, és nem is csak kizárólag Jugoszlávia sajátossága. Az öngazgatás irányzatai időszakos jellegűek, a munkásság forradalmi megmozdulásának velejárói. Ilyen értelemben az öngazgatás az osztály spontánitásának kifejezője lehet, állandó törekvése, hogy megszabaduljon a szociális kizsákmányolástól. Az öngazgatás nem maradhat fenn és nem fejlődhet tovább, ha nem tudatos és szervezett tevékenység, ha nem kigondolt folyamat, ha nem képes a munkásosztály érdekeit megfogalmazni és azoknak megfelelően az egész társadalmat megszervezni.”

Amit különösen fontosnak tartok dr. Šuvar idézett szövegében az, hogy az öngazgatást úgy állítja be, mint a munkásosztály tudatos, szervezett tevékenységét. E meghatározás alapján fennáll a lehetőség, hogy identifikáljuk társadalmi létünket társadalmunk globális gazdasági struktúrájában. A munkásosztály tudatos, szervezett tevékenysége saját történelmi érdekéből indul ki, az pedig a társadalmi elidegenülés felszámolása. Ebben az értelemben a munkásosztály öngazgató határozatai ezen a történelmi érdeken alapszanak és nem pedig a tőke érdekén. Az öngazgató és tőkés viszonyok nagy mértékben különböznek. A tőkés viszony a társadalom érdekét a tőke érdeke alá rendeli, az öngazgató viszony a munkások, a termelők érdekéből indul ki. Tulajdonképpen a társadalmi fejlődésnek két fő változataról beszélhetünk.

Társadalmunkban a tőkés viszony általános törekvése, hogy megaka-

dályozza a munkaszervezetek összekapcsolódását. Amikor ugyanis a munkaszervezetek nem állnak összeköttetésben, nehezen valósítható meg az egész munkásosztály egysége. Az egyes, önálló munkaszervezetekben a parciális érdekek hatványozódnak, ami a tőkés viszonyoknak kedvez, globális gazdasági struktúráinkban a tőkés viszonyok újratermelődésének alapját képezi.

Ezzel kapcsolatban dr. Zoran Vidaković megállapítja „... az iparosodás különböző fázisaiban a gazdasági egységek önkényuralma elviselhető volt a technológiai fejlődés tekintetében...” Ez az önkényuralom abban is megnyilvánult, hogy az egyes munkaszervezetekben az anyagi folyamatok feletti irányítás sok esetben észszerűtlen volt. (Ez jobbára a gyakorlati vezetésre vonatkozik.) Ha a munkaszervezetek az anyagi folyamatok és öngazgató döntéshozatal feletti irányításban nem állnak egymással kapcsolatban, kizárólag a saját forrásaikból eredő információk alapján igazgatnak és hoznak döntést, könnyen figyelmen kívül marad a termelés társadalmi egységének szükséglete és lehetősége...¹² Mind-ebből dr. Vidaković azt a következtetést vonja le, hogy a mi globális gazdasági struktúráink általános sajátossága a gazdasági szubjektumok céljainak szétágazása. Ez azt jelenti, hogy a gazdasági szubjektumok között a piacon antagonisztikus konkurrenciák alakul ki, amely nem áll összhangban a termelési eszközök feletti társadalmi tulajdon elvével, és a gazdasági szubjektumok viselkedésében egyre inkább a csoporttulajdon jellege jut kifejezésre.

A gazdasági szubjektumoknak a piacon megnyilvánuló ellentmondásos helyzete az öngazgató döntéshozatal megvalósításának a legmagasabb gátját képezi, mivel a határozatokat részérdek alapján hozzák, (ez pedig a tőkés döntéshozatalra jellemző) nem pedig a társult munka egységes érdeke alapján.

A munkaszervezetek nem tudják közvetlen társadalmi kapcsolatokkal, a távlati érdekek és célok összehangolásával és kiegyenlítésével, a gazdálkodás feltételei közös ellenőrzésével stb. szétzúzni a kölcsönös antagonisztikus konkurrenciát, egymás kizsákmányolását a piacon keresztül. A csoporttulajdon ilyen formájú hordozói között, a piaci konkurrenciával párhuzamosan jelentkezik, egy bizonyos, specifikus, antagonisztikus konkurrenciák a gazdálkodás feltételei, társadalmi irányításában megnyilvánuló ellentétek és érdekharok formájában. Ily módon nagyobb mértékben, mint magán a piacon, formát öltének a csoporttulajdon hordozói között az antagonisztikus viszonyok, amelyet az egymás közötti kizsákmányolást, egyesek privilégizációja, mások diszkriminációja a társadalmi munka keretein belül tovább serkent...¹³

A gazdasági szervezetek kapcsolataiban előforduló hiányok ösztönöz, szervezetlen magatartást eredményeznek a piacon. Az ilyen maga-

tartás összessége, minden egyes gazdasági szubjektum számára, mint külső kényszer jelenik meg. Természetesen ez a külső kényszerítő erő korlátozza az öngazgató, döntéshozatali folyamat előrehaladását és előnyben részesíti a tőkés gazdálkodási módot. Ilyen külső kényszerítő erő következtében a munkaszervezet céljai elválnak a munkások történelmi érdekétől.

Szükségszerűen megjelenik a gyári technológia. A piacon megerősödött tőkés viszony keresi a szubjektumot, amely által tovább fenntarthatja és fejlesztheti magát. A piacon megnyilvánuló erős, külső kényszerítő erő következtében az egymás közötti viszonyok öngazgató módon történő rendezésének lehetősége igen korlátozott. „A munkások bizonytalan helyzete jelentős mértékben korlátozza a munkások öngazgató motivációját. A munkaközösség, valamint annak öngazgató szervei képtelenek szuverén módon határozni a társadalom más szubjektumaihoz való viszonyokról, mivel saját társadalmi kapcsolataikat és viszonyaikat nem tudják előre megtervezni és hatékonyan ellenőrizni. Ezért rá vannak kényszerülve, hogy a külső viszonyok és kapcsolatok feletti döntéshozatali jogot átengedjék a professzionális igazgatóknak, mert egyedül csak ők vannak abban a helyzetben, hogy úgy ahogy sikeresen manőverezzenek a külső viszonyok és ellentétek szövevényeiben, hogy gyorsabban reagáljanak a sztihióra és a külső környezet változó hatására, és hogy a munkaszervezet működését időben hozzáidomítsák a változásokhoz.”¹⁴

Mindezt összevetve arra a következtetésre jutunk, hogy gazdasági struktúránkban még nem alakultak ki az integrált öngazgató feltételei. Az öngazgató, mint a munkások, munkaszervezetekben megnyilvánuló, szervezettégi irányzata jelenik meg. Ebben az értelemben (figyelembe véve a globális gazdasági struktúránkban kialakult helyzetet) ez a munkás-kezdemenyezés, amely a munka társadalmi szervezetsége új formájának előhírnöke, a tőkés változathoz viszonyítva, rögtön a munkaszervezetben való kialakulása után, összeütközésbe kerül azokkal az erőkkel, amelyek a tőkésviszonyok újratermelődését támogatják. A tőkés viszony ezeket az erőket a professzionális igazgatók (irányítók), valamint általában véve a munkaszervezet technokrata rétegében keresi és találja meg. A tőke érdekét, a termelési eszközök csoporttulajdona alapján, a munkaszervezetekben csak ezek az erők szolgálhatják. Ezen erők szolgálatait a tőkés viszony mind nagyobb önállósággal jutalmazza a munkaszervezeten belüli döntéshozatalban, és kedvezőbb helyzetbe juttatja őket a társadalmi újratermelésben.

A munkás változat magában foglalja „... a vállalat, mint a közvetlen közös munka megszervezésének formája, amely árut termel az egyes „tőke” keretein belül, de amely más árutermelőkkel antagonisztikus viszonyban áll...”¹⁵ állapot felszámolását. E két erő összeütközésében

eddig a szakvezetők állnak jobban, s ezáltal a tőkés viszony jutott az előtérbe. A gazdasági munkaszervezetek öngazgató döntéshozatali folyamatában a munkásosztály tudatos tevékenysége által megingatja a tőkés viszony alapjait. A munkásosztály óriási erőfeszítéseket tesz, hogy a társadalmi munka öngazgató elveken szerveződjék meg. Úgy vélem, a gazdasági szervezetekre vonatkozó törvény az előírt kötelmek csökkentéséről és a szerződésbeli kötelmek növeléséről a jövedelem másodlagos elosztása alapján, bizonyítéka annak, a gazdasági struktúránkban jelen levő törekvésnek, hogy társadalmunkban objektív feltételek alakuljanak ki az integrált öngazgató számára.

A másodlagos elosztásra vonatkozó szerződés és törvényes kötelmek viszonya

Év	Szerződéses kötelmek	Törvényes kötelmek	Összesen
1967	22,8 ⁰ / ₀	77,2 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀
1968	23,8 ⁰ / ₀	76,2 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀
1969	26,6 ⁰ / ₀	73,4 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀
1970	27,2 ⁰ / ₀	72,8 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀ ¹⁸

Látható, a másodlagos elosztás területén a szerződéses kötelmek növekvő irányzata a törvényes kötelmek csökkenő irányzatával szemben. Véleményem szerint az öngazgató erősebb affirmációja esetében mindinkább növekedni fognak a szerződéses — és csökkenni a törvényes kötelmek. A szerződéses kötelmek ugyanis a tudatos hatás jelenlétét bizonyítják, azt, hogy a közvetlen termelőktől származó eszközök rendelkezésre állnak, és az öngazgató megbeszélések alapján vannak felhasználva. Azok az eszközök, amelyek elidegenednek a munkaszervezetektől a törvényes kötelmek által, a termelők közvetlen hatáskörén kívül esnek és így tőkés jeleget kapnak.

Mindebből az következik, hogy gazdasági struktúránk általános sajátossága az, hogy a tőkés viszony jelen van, és hogy a munkásosztály tudatos tevékenysége által, öngazgató döntéshozatal formájában fokozatosan megszünteti ezt a tőkés viszonyt. A tőkés viszony erős nyomása következtében azonban a munkásosztálynak még nem sikerült integrálódnia a társadalmi munka egészében.

Lábjegyzetek

- ¹ Jan Zieleniewski: „Bevezetés a szervezés és a vezetés elméletébe”. Közgazdasági és jogi könyvkiadó, Budapest — 1966, 19. old.
- ² Mihailo Popović: „Problemi društvene strukture”, Kultura, Beograd, 1967., 35. old.
- ³ Azonos a 2. lábjegyzékkel.
- ⁴ M. Popović idézett műve, 244. old.
- ⁵ Ugyanott 247. old.
- ⁶ „Uvodna rasprava o metodu dijalektičkog istraživanja savremenog društva”. Prof. dr. Miroslav Pečujlić könyve, FPN, Sarajevo, 1972. 71. old.
- ⁷ Tanulmánygyűjtemény „Problemi i pravci razvoja samoupravnog privrednog sistema”, Beograd, 1970. 8. old.
- ⁸ „Sociologija” George Gurvić szerkesztésében, Naprijed kiadó, Zagreb
- ⁹ Forrás: „Statistički bilten” SDK. Más szervezetek fogalma alatt értjük: önálló intézmények, pénzügyi szervezetek és szociális biztosítás.
- ¹⁰ Jugoszlávia az öngazgatással kapcsolatos szindikátusi szövetségi tanácsa bizottságának anyaga. „Stvarno stanje samoupravljanja, i položaj direktora u raspodeli društvene moći.” Beograd, juni 1973.
- ¹¹ Ugyanott
Az adatok „Ostvarivanje ustavnih amandmana u bankama” című tanulmányból, Savezna skupština, Beograd, maj 1973.
- ¹² Dr. Stipe Šuvar „Samoupravljanje i druge alternative”, Političke teme, Zagreb — 1972. 278. old.
- ¹³ Dr. Zoran Vidaković „Samoupravno odlučivanje i nacionalno upravljanje u radničkim asocijacijama”, Sarajevo — FPN 1971. 58. old.
- ¹⁴ Dr. Z. Vidaković idézett művéből, 18. old.
- ¹⁵ Dr. Z. Vidaković idézett műve, 61. old.
- ¹⁶ „Politika dohotka u samoupravnoj robnoj privredi, Beograd, Rad — 1972. 113. old.

Rezime

Karakteristike naše globalne ekonomske strukture

U određenju pojma globalne ekonomske strukture moramo polaziti od društvene strukture, pod čijim pojmom savremeni marksistički mislioci podrazumevaju celinu klasnih odnosa. Pomoću te celine se društvo i reprodukuje, politički se konstituše. U tom smislu celina društvenih odnosa prevazilazi okvire ekonomske strukture, koja se u stvari javlja kao producent te društvene strukture.

U vezi globalne ekonomske strukture društva kod nas postoje dva shvatanja. Prema jednim globalne ekonomska struktura našeg društva obuhvata celinu odnose proizvodnje u kome dominiraju specifični socijalistički odnosi. Međutim, u vezi ovog shvatanja treba da imamo u vidu da društveno-ekonomski položaj

radnog čoveka u našem samoupravnom društvu ne određuju samo ovi specifični socijalistički odnosi, nego i oni nesocijalistički.

Prema drugima, čije shvatanje delimo i mi, globalna ekonomska struktura našeg društva je poprište borbe socijalističkih odnosa protiv drugih. Za ovako shvaćenu globalnu ekonomsku strukturu je karakteristična protivrečnost i stalna borba. U vezi ovog prilaza globalnoj ekonomskoj strukturi moramo imati na umu to da je u praksi došlo do srašćivanja tih različitih odnosa, što je prevarilo pobornike prve koncepcije i zato tek kada „skidamo” tu empiričku naslagu možemo videti stvarnu borbu.

Ovako shvaćena globalna ekonomska struktura ne daje osnove — sama po sebi — za reprodukovanje naše društvene strukture sa unapred fiksiranim socijalističkim vrednostima. Te socijalističke vrednosti mogu i treba da unose subjektivne snage, radnička klasa svojom svesnom delatnošću. U tom smislu karakter globalne ekonomske strukture našeg društva određuje ta svesna delatnost naše radničke klase. Naime, njena pasivizacija, to jest njen liberalni odnos prema našoj društvenoj stvarnosti u stvari utiče na jačanje nesocijalističkih odnosa u društvu.

Osnovna karakteristika naše globalne ekonomske strukture je prisutnost kapital-odnosa s jedne strane i tendencija njegovog prevazilaženja svesnom delatnošću radničke klase u vidu samoupravnog odlučivanja. Međutim, usled jakog pritiska kapital-odnosa, ovu svoju svesnu delatnost radnička klasa još nije uspela u dovoljnosti integrisati na nivou celine društvenog rada. Dokaz za ovo je naša društveno-ekonomska stvarnost.

Summary

Main characteristics of Yugoslav economic structure

The total economic structure of a country can be defined only in terms of social structure which modern Marxian philosophers consider to comprise the entirety of class relations. This entirety helps the society to promote socialist relations and to constitute its policy. Thus, the entirety of social relations exceeds the frames of the economic structure which, in fact, appears to be the creator of the social structure.

At present there exist two opinions about the total Yugoslav economic structure. According to one opinion the total economic structure comprises entire economic relations dominated by socialistic relations. However, the socio-economic conditions of workers in our self-managing society is not characterized only by socialistic relations, but also by nonsocialistic ones.

According to the other opinion, shared by the author of the present paper, the total economic structure of our society is the battlefield in which the struggle between socialistic and other forces is taking place. Constant struggle and the presence of contradictions are the main characteristic of the total economic structure of Yugoslavia. One must constantly keep in mind the fact that different attitudes towards sociopolitical relations merge in practice; only after the empiric layer has been removed is it possible to see the real struggle that is taking place beneath.

This conception of the total economic structure of our country does not in itself guarantee the promotion of the social structure on the basis of constant socialistic values. The working class and its activities ought to be principal supporters of these values. As the result, the total economic structure of our society must be characterized by the classconscious activity of our workers. On the other hand, passive, i. e., liberal attitude towards the conditions prevailing in the country helps the anti-socialistic relations to gain ground.

The principal characteristic of our total economic structure is the presence of capitalistic relations, on one hand, and the tendency to surpass these relations, on the other. This can be attained by means of politically conscious activities of the working class taking the form of selfmanaging decision making. The pressure of capitalistic relations, however, is still considerable, so that the politically conscious activities of the working class still do not extend upon the entire economy. This is exemplified by the present socio-economic situation in our economy.